

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

SEPTEMBER
1951

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

24e JAARGANG
N° 7

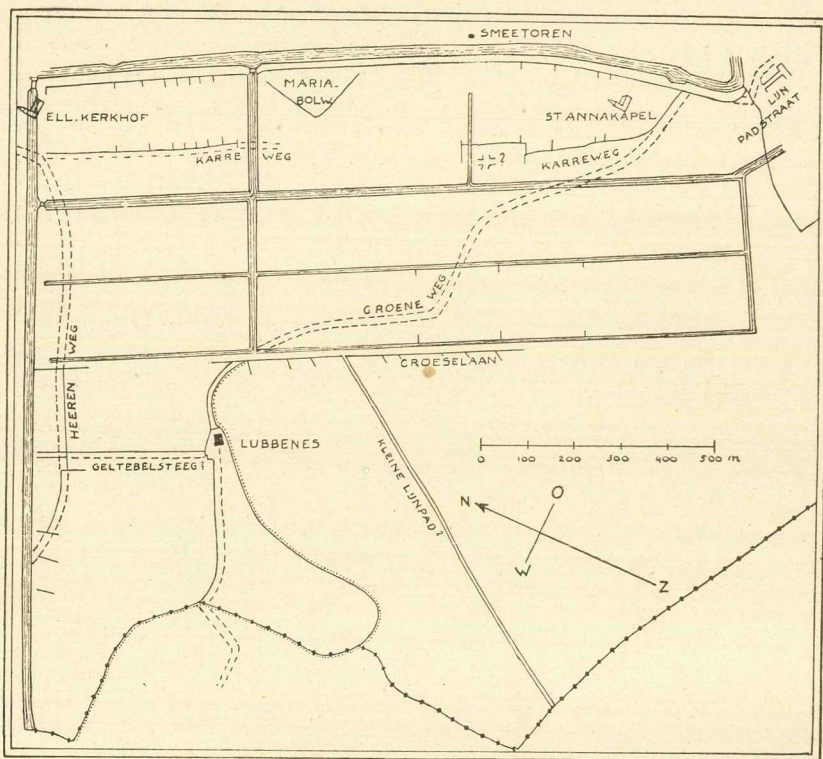
UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8, UTRECHT

HET ECHTE EN HET ONECHTE LIJNPAD.

Het best kunnen wij ditmaal uitgaan van het kaartje. Bij het maken daarvan ben ik afgeweken van het beginsel „het noorden boven”: gelijk op zooveel oude kaarten van de stad Utrecht (niet die van Jacobus van Deventer) kijkt men a.h.w. tegen de westzijde van de stad aan. Dit was in zekere opzichten voordeelig, en daarom ben ik over de onmiskenbare bezwaren heengestapt. De beide kerkgebouwtjes hebben denzelfden stand als bij Van Deventer.

De doorgetrokken lijnen zijn gebaseerd op het kadastrale minuutplan (buiten de stad van 1821). Ze stellen hoofdzakelijk wateren voor: bovenaan een stuk Singelgracht, links het in 1665 gegraven gedeelte van den Leidschen Rijn, en verder de grachten die in denzelfden tijd gegraven zijn als onderdeel van het uitbreidingsplan-Moreelse. Men zie in 't bijzonder de eerste langsgracht (De Kruisvaart) en de derde (langs de Croeselaan). De „Moesgrachten” zijn overigens ten deele slooten gebleven, en eene er van is zelfs als zodanig niet of slechts zeer gedeeltelijk tot stand gekomen. Die laatste is de dwarsgracht tegenover Smeestraat en Smeetoren. Op haar plaats vindt men een doodlopende sloot geteekend, die wel hetzelfde watertje zal zijn, als door Acket besproken is in zijn artikel „De Geertegracht en de steovens ten westen van Utrecht” in nr. 7 van den vorigen jaargang van dit Maandblad. Ik begrijp niet goed, hoe Acket dit water kan localiseeren een eind verder zuidelijk, ter hoogte van de Schoeder van der Kolkstraat, maar verder materiaal dat ter zake zou kunnen dienen, heb ik niet bij de hand.

Behalve de genoemde wateren zijn nog enkele wegen en perceel-scheidingen aangegeven, tot aan de door kleine blokjes gekenmerkte grens van de gemeente (vroeger van de stadsvrijheid). — Op het minuutplan is het duidelijk, dat tusschen Kruisvaart en Croeselaan de oude perceelsindeeling opgeheven is. Doch tusschen de stad en de Kruisvaart moet ze in wezen zijn gelaten. In anderhalve eeuw tijds is ze ook dáár niet onveranderd gebleven, maar

een paar karakteristieke gebogen lijnen laten zich dadelijk als oud herkennen. Buiten de Croeselaan vestig ik de aandacht op een paar blijkbaar oude perceelscheidingen nabij den Leidschen Rijn. Eigenlijk had de kaart nog wat verder naar links moeten gaan. De lezer denke zich vlak bij het begin van den Rijn de Katherijnebrug en van hier uit de Vleutensche wetering, zich uitstrekkende evenwijdig met het geteekende kerkgebouwtje. De Vleutensche weg was aan den overkant van de wetering.

In gebroken lijnen en in stippen zijn nog andere zaken aangegeven. Ten eerste, in nogal dicht bijeengeplaatste streepjes, verdwenen wegen die bij Jacobus van Deventer (c. 1570) voorkomen. Van den weg langs de gracht, dien hij ook heeft, takt er een af die ontwijfelbaar gelooopen heeft langs de van de stad afgaande perceelscheiding en uitkwam op het bij Lubbenes bewaard gebleven stuk. Ik heb dien weg zoo goed mogelijk overgenomen; op het van genoemde perceelscheiding afwijken kom ik nog terug. Het vervolg voorbij Lubbenes schijnt op de kaart van Specht (1696) te herkennen in een perceelscheiding met een gerechtsgrens er naast, maar

het beloop is er rechter. (De bedoelde gerechtsgrens moet als zodanig geheel verworpen worden, bestond eenvoudig niet.)

Van Deventer laat verder van den Vleutenschen weg dicht bij de stad een anderen afknikken die de Vleutensche wetering kruist, even bezuiden den (later gegraven) Rijn opnieuw omknikt en het beginstuk heeft gevormd van den door de Hooge Weide westwaarts voerenden Heerenweg. De eerder genoemde perceelscheidingen aan den Rijn wijzen hoogstwaarschijnlijk de plaats aan van het verdwenen stuk van dien weg, en hetzelfde doet een gerechtsgrens bij Specht. In mijn artikeltje over de Zakkendragerssteeg (nr. 1 van dezen jaargang) heb ik *heerenweg* verklaard als „heerweg, legerweg”. Doch ik wil mij gaarne gewonnen geven tegenover een opmerking van Mej. Maris, volgens welke de benaming ziet op het toezicht en de zorg vanwege de landsoverheid. — Nog teekent Van Deventer bij Lubbenes een dwarsweg. Wij zullen dien wel mogen houden voor de reeds in de Middeleeuwen voorkomende Gentebel- of Geltebelsteeg. Bewesten deze loopt de Heerenweg bij Van Deventer nog een eindje recht door, maar ik ben zo vrij, die voor een onnauwkeurigheid te houden.

In den zuidhoek tusschen Singel en Vleutensche wetering lag vroeger het Ellendige kerkhof, bestemd voor vreemdelingen die te Utrecht gestorven waren. Vergelijking van kaarten gaf mij den indruk, dat het een vierhoek besloeg waar het van den Vleutensche weg afkomende stukje weg ten westen langs ging, terwijl aan den zuidkant zich een vervallen stukje Heerenweg uitstreekte. Dus de Heerenweg kwam aanvankelijk uit de stad *bezuiden* de plek waar in een later stadium van uitbreiding de Katherijnepoort zou verrijzen. Hij kan toen licht aangesloten hebben op de Zakkendragerssteeg.

De St. Annakapel, die Van Deventer in het zuiden naast de stad teekent, was de kapel van het aanvankelijk buiten de stad gelegen Duitsche Huis. Dit laatste nu was weer gesticht *an die westsyde van dat oude kerckhoff daer sinte Gertrudenkerk plach te staen eer sy binnen der statt gheset wert.*¹⁾ Aldus is ook van genoemde kerk de plaats (vlak bij den Singel) vrijwel bepaald.

Met een er langs loopende stippelreeks heb ik de scheidslouten aangegeven die resten waren van een ouden Rijnloop. Deze resten zijn thans verdwenen, maar op de grens van Utrecht tegen Vleuten is het benedenwaartsche vervolg, met een stel typische kronkels, nog altijd aanwezig. Die enge kronkels verraden een smal riviertje, — een nietig restwater, dat heen en weer slingerde in het oude, brede, maar verder geheel opgevulde bed van den echten ouden Rijn. Waren ze niet door den mensch opgehouden, dan zouden ze zelf ook al lang verdwenen zijn. De scherpe bocht op het kaartje moet de *nes* (neus, punt) zijn waarnaar het erve Lubbenes is genoemd. Waar moeten wij de opwaartsche voortzetting zoeken? Nu,

het is bijna vanzelfsprekend, dat die van de stad af kwam aan de linkerzijde van den weg op Lubbenes, zij het misschien niet overal vlak er langs. En de vanzelfsprekendheid wordt tot zekerheid, wanneer wij in een stuk van 1382 lezen van *een tiende die gheheten is Overriin, grof ende smal, als die ghelegghen is bij den ouden Duytschen huze* ²⁾

Hoe het water uit het zuiden van de (latere) stad kon komen? Wel, het stroomde daar eenvoudig heen langs den tegenwoordigen Ouden Rijn. Dat het gedeelte van dezen tusschen Huis van Bewaring en Singelgracht eenmaal Nieuwe Min heeft geheeten en dus gegraven is, is een meening die op een misverstand berust.

De voorbereiding tot het in den titel aangeduide vraagstuk heeft thans lang genoeg geduurd. Om tot dit vraagstuk zelf te komen: men neemt algemeen aan, dat de weg naar Lubbenes die den ouden Rijnloop begeleidde, dienst heeft gedaan als trek-, jaag-, lijnpad voor schuiten, dat hij daarvan den naam Lijnpad heeft gekregen, en dat die naam is overgegaan op het ten westen van de stad in de vrijheid gelegen gerecht. De grenzen van dat gerecht Lijnpad tegen andere gerechten zijn op het kaartje niet als zoodanig aangeduid. Men denke links van den Heerenweg het gerecht Hooge en Lage Weide en achter de rechtsboven geteekende perceelscheiding het gerecht Tolsteeg.

Natuurlijk kan het bedoelde wegje den Ouden Rijn niet zoo gesneden hebben als wij dat de westwaartsche voortzetting zien doen. In het laatste Jaarboekje neemt Acket dan ook (p. 99) een dubbele bochtafsnijding aan. Ik geloof, dat men in werkelijkheid zich tot een afsnijding alleen van den Lubbenes zou hebben bepaald en dat zelfs ook die er niet is geweest, doch alleen een weg met sloot of slooten, die de rivierrest kruiste. Andere even erge bochten zijn immers ook niet afgesneden! Die heele trekscheepvaart *buiten* langs het oudste Utrecht lijkt trouwens niet zeer aannemelijk.

Maar de weg heette toch vroeger het Lijnpad? Zeker, op verschillende kaarten vanaf (voorzover ik zie) 1594 komt hij met dien naam voor; een pad dat er dwars op gestaan moet hebben, (en dat ik op de juiste plaats hoop te hebben geteekend), droeg tot in onze eeuw den naam van Kleine Lijnpad. Doch er zijn oudere kaarten dan van 1594. Van Deventer, die bijna geen namen geeft, helpt ons niet, en zoo komen wij terecht bij de in 1539 door Van Schaick vervaardigde kaart van de stads-vrijheid. Een gekleurde reproductie van deze zit ingeplakt voorin deel I van het werk van Van der Monde over de stad; een ongekleurde is te vinden in het Jaarboekje van 1931. De kaart is befaamd wegens haar dwaze mis-teekening. Maar die doet hier niet ter zake. De weg in kwestie is er voldoende duidelijk op te herkennen. Vanaf het zuideind van de stad heet hij eerst *Kerrewech* en vervolgens *Groene wech*. De scheiding tusschen beide deelen ligt blijkbaar bij een punt vanwaar

een wegje stadwaarts loopt naar een vierkanten toren, den Smeetoren (waar een poort in of bij is geweest).

Naast de kaart van 1539 neme men in aanmerking een stuk van 1435, waarin sprake is van een *hofstede gelegen int Lyntpat by den eynde totten Ellenden kerckhoff wert, van der stat borchwal opstreckende aen dan Carrewech, tusschen...* (twee, evenals de vorige aan St. Marie behorende, hofsteden).³ Het hier genoemde *Lyntpat* was blijkens het *einde* een werkelijk pad. Of liever: een pad of wegje met de bebouwing er langs. Die bebouwing eindigde vóór het Ellendige kerkhof; de hofstede in kwestie lag er in. Als belediging moeten wij het *Lyntpat* wel voor gelijkbeduidend houden met den *borchwal*, d.i. de Singelgracht. Wat hierop neerkomt, dat het *Lyntpad*, Lijnpad het wegje langs de gracht moet zijn geweest.

Nauwkeuriger: het wegje langs de westzijde van de gracht heette *geheel of gedeeltelijk* het Lijnpad. Best mogelijk is, dat het benoorden de Katherijnepoort dien naam niet had. Zuidwaarts droeg het hem waarschijnlijk tot den hoek van de stad, want vrijwel in zijn verlengde ligt hier het straatje dat thans Lijnpadstraat heet. Ik weet intusschen niet, of die naam oud is; de voortzetting van den weg, zooals Jacobus van Deventer die teekent, valt er naast.

Wat den Karreweg betreft: deze takte in het zuiden van het Lijnpad af. Hij had op eenzelfde punt ongeveer twee zijtakken: den Groenen weg, die lang den ouden Rijn naar Lubbenes ging, en een ander wegje in de richting van den Smeetoren. Mogen wij aan Van Deventer een nogal belangrijke onnauwkeurigheid toeschrijven en den Karreweg denken langs de perceelscheiding dichterbij de stad? Ik heb een hiermee overeenstemmenden, van een vraagteeken voorzien, viersprong geteekend. Wáár echter die viersprong ook mag zijn geweest, — de Karreweg zelf zette zich, door Van Schayck noch Van Deventer geteekend, en in de 16e eeuw dus onbelangrijk geworden, verder voort, achter langs de perceelen van St. Marie aan het Lijnpad en, als deel van den Heerenweg, langs de westzijde van het Ellendige kerkhof.

Thans enkele oudere „Schriftstellen”. — Het Liber Albus spreekt vóór 1340 van de lieden die wonen *in den* (ook: *de*) *Lynepade*.⁴ — In een charter van 1347 oorkondt de stadsschout, dat vóór hem zijn gekomen zijn onderschout en eenige met name genoemde landgenooten en burenen *onder die Liinpade buten borchwal der stat van Utrecht*, en dat zij hem aangebracht hebben de overdracht van een halve hoeve lands, gelegen *over Riin*; een van de burenen heet *Ysebrant de liindrayer*.⁵ In 1350 is sprake van een rente uit een hofstede, gelegen *onder de liindrayers bi Utrecht*, gevestigd *voer den scouten en de bueren in den gherechte van den Lintpade...*, toen in 1401 de rente werd afgelost, kwamen daaraan te pas *scouten ende buere onder de liindrayers bi Utrecht*.⁶

De stukken van 1347 en 1350 zijn de vroegste waarin duidelijk

de *gerechts*naam Lijnpad verschijnt. Hij wisselt af met een benaming naar de lijndraaiers, de touwslagers, en bedoelt dus in oorsprong ongetwijfeld een pad waar die lieden hun banen aan hadden (terwijl er soms, blijkens den meervoudsvorm, de gedachte aan de banen zelf doorheengespeeld schijnt te hebben). Een zeer geschikte plaats voor lijnbanen nu was langs een stadsgracht, en dat komt precies uit met onze eerdere constructie en met het *buten borchwal* van 1347.

Wij mogen de localisatie van het „echte” Lijnpad, waar het gerecht naar genoemd is, hiermee afgedaan rekenen. Ik heb geen enkele opgave gevonden die er mee strijdt. Door de ervaring met het Joderijtje geleerd, ben ik in dit opzicht zeer zorgvuldig geweest. Mijn aandacht viel op nr. 1459 in den Inventaris van het Domarchief: „Pachtbrieven van een hofstede en 2 (3½) morgen lands, gelegen Over Rijn in de parochie van S. Geerte (achter aan 't Lijnpad, in de rekeningen onder Galecop). 1376—1585 8 charters, (Kleine Kamer)” „Dat „achter aan 't Lijnpad” deed niet prettig aan. Doch in het charter van 1376 staat alleen van een ligging in het kerspel van St. Geerte. Het volgende stuk is pas van 1543; daar verschijnt een *Lijnpatterdyck*. In 1562 heet het: *over Ryn aen tLynpat, dairboven oestwert die Lynpatterdyck*... De beide laatste charters hebben: *int Lijnpadt*... zonder nog een dijk te noemen. Alles samengenomen lijkt *aen tLynpat* een voorbijgaande 16e eeuwse misvatting; de *Lynpatterdyck* mag het wegje langs Lubbenes zijn geweest, maar was vermoedelijk iets anders.

Om de besluiten: aan de stadsgracht bevond zich het oude en echte Lijnpad. Daar woonde zeker wel de *Theodoricus op Liinpaet* van 1239 (Okb. St. Utr. nr. 942). In de 16e eeuw ongeveer is het echte Lijnpad zijn naam kwijtgeraakt. Men ging toen blijkbaar denken, dat het pad of wegje dat daar in het gerecht Lijnpad op Lubbenes aanliep (dus om zoo te zeggen het Lijnpadpad) het Lijnpad moest zijn; zoo kwam het „onechte” Lijnpad aan zijn naam.

J. PRAKKEN.

1) S. Muller Hz. De indeel. v. h. bisdom II 377.

2) S. Muller Fz., Registers en rekening v. h. bisd. Utr. II 665.

3) Liber pilosus v. St. Marie, in het Rijksarch. te Utr., p. 500.

4) S. Muller Fz., De Middeleeuwsche rechtsbronnen v. d. stad Utr. I 13.

5) P. W. A. Immink, De stadsvrijheid van Utrecht, in Opstellen aangeboden aan Prof. Rengers Hora Siccama, p. 383—4.

6) S. Muller Fz., De Middeleeuwsche rechtsbronnen v. d. stad Utr., Inleiding p. 303.

DE ZIJL VAN ST. MARIE NIET IN HET JODERIJTJE!

Menig lezer van het Juni-nummer van dit Maandblad zal geglimlacht hebben toen hij vlak na het stukje waarin ik met een bevestiging van mijn ontdekking betreffende den zijl van St. Marie kwam aandragen, een ander aantrof waarin die ontdekking radicaal werd afgemaakt. Ja, het is niet anders: de critiek van den heer Van Klaveren op mijn artikel is even afdoend van inhoud als welwillend van vorm. Nu ik, in tegenstelling tot een vroegere periode, niet meer in staat ben om geregeld de archieven te Utrecht te bezoeken, heb ik mij laten verleiden om op den eersten schoonen schijn af te gaan. Het resultaat is een les geweest voor later.

Op zekere gronden meen ik nog steeds, dat in het Joderijtje een gracht heeft geloopt. Nu de zijl van St. Marie daar geen overblijfsel van blijkt te zijn geweest, lijkt het mij echter niet waarschijnlijk, dat ze tegen het eind van de Middeleeuwen nog in bemuurden toestand bestond. Of de gevonden muur misschien van een kelder is geweest?

J. PRAKKEN.

KLEINE MEDEDELINGEN.

„De Nederlandse Bouwkunst in het begin van de negentiende eeuw”, tot heden nauwelijks in de handboeken over architectuurgeschiedenis behandeld, is titel en onderwerp van een geïllustreerd overzicht door R. C. Hekker in het Bulletin van den Kon. Nederl. Oudheidkundigen Bond, 1951, afl. 1, blz. 1—28. De schr. begrenst zijn stof naar tijd ongeveer tusschen 1798, de opheffing der gilden en 1842, de oprichting van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst en het K.B. tot instelling van de Koninklijke Akademie te Delft.

In het laatst der 18e eeuw had herleeft belangstelling in de grieksche bouworde, vooral de dorische, in Frankrijk een nieuwe stijl doen ontstaan. Dit fransche dorisme of algemeener gezegd neo-classicisme vond in Utrecht toepassing in het paleis van Lodewijk Napoleon, door J. D. Zocher Sr. in 1807—1809, onder leiding van den franschen architect J. Th. Thibault gebouwd, of

liever gezegd, uit verschillende woonhuizen bijeengetrokken. Het geheele paleis, schreef de architect, werd „zoowel vóór als achter, van nieuwe raamen voorzien met ruiten van het grootste soort en de nieuwste smaak, en het wierd blaauw aangeplijstert”, een der vroegste voorbeelden van geheele buitenenbepleistering in ons land. Van het weinig fraaie complex, voorzover nog overgebleven, zijn slechts de voormalige balzaal (sedert lang boekenmagazijn der Universiteitsbibliotheek) en de sobere dorische poort aan de Wittevrouwenstraat opmerkelijk.

Ook over het bouwkundig onderwijs van dien tijd wordt door schr. een en ander gezegd. Van de goed bekend staande Stadsscholen voor Teeken- en Bouwkunde te Utrecht berusten nog verschillende bescheiden in het Gemeente-archief. Het reglement van 1828 verlangde, dat de aspirant-leerlingen moeten kunnen lezen en schrijven, in de

cijferkunst tot den regel van drieën gevorderd zijn en twaalf jaren oud zijn. Aan de toelating tot de bouwkundige klas ging onderricht in de grondbeginselen van meetkunde, hand- en lijntekenen vooraf. Het gratis onderricht in de bouwkunde omvatte „alle soorten van constructiën en van de onderscheiden bouwde en in 't algemeen alles wat tot de burgerlijke bouwkunst behoort en de beginselen van de statica.”

Van den directeur van de Utrechtsche school sedert 1826, Christiaan Kramm, zijn — behalve de aanbouw van Paushuize aan de Kromme Nieuwegracht en het gebouw der Rechtbank aan de Hamburgerstraat — nog eenige andere bouwwerken in min of meer neo-classicistische stijl in Utrecht over: Plompstorengracht 25 — van 1836 — (thans Gereformeerde Burgerschool), dat op een ingebroken ijzeren poort en een zoldervenster na, nog het oude schema vertoont, en de dubbele, van 1838 dateerende, voor den oud-admiraal Jan van den Velde gebouwde woning van Wijckskade nr. 27—29. De verderop aan dezelfde kade gelegen woningen van J. D. Zocher Jr. maken, ondanks grootere detaillering een plomperen indruk dan het oudere werk van Kramm.

Ook de „Winkel van Sinkel” van 1836, thans bankgebouw van Vlaer en Kol aan de Oudegracht, met zijn gietijzeren karyatiden, een bouwwerk van P. Adams (niet van Kramm, zoals men dikwijls meent) behoort nog tot deze stijlperiode.

Het ligt waarschijnlijk aan den gemeenen opzet van zijn artikel, dat schr. geen melding maakt van de kerk aan de Heerenstraat van 1821 (thans gebouw Silo der Baptisten Gemeente), van den voorgevel van het utrechtsche stadhuis (1826, ontwerp van den stadsarchitect J. van Embden) en van de toch zeker

in neo-klassieken bouwtrant in 1839—1840 door Zocher opgetrokken St. Augustinuskerk aan de Oudegracht.

Een laat voorbeeld van deze bouwwijze is in deze provincie nog de St. Petrus en Pauluskerk te Soest van 1852.

Naast dit neo-classicisme of wat daarvoor doorging, deed zich op bescheiden wijze in het begin der 19e eeuw nog een andere bouwtrant gelden: de traditioneele baksteenbouw, waarvan de tentoonstelling in Museum Boymans in 1940 „Nederland bouwt in baksteen” een overzicht gaf.

Omstreeks 1850 was een nieuwe richting, de vroege neo-gothiek, die als vormgeving niet bijzonder gelukkig is, maar als verschijnsel betekenis heeft, reeds krachtig doorgebroken. Een romantische inslag valt daarin niet te missen. Maar reeds in 1834 had Kramm in de Utrechtsche stadsschool voor bouwkunde het onderwijs in de „gothische architectuurteekening” ingevoerd. De aanbouw, door Suys, van het in 1938 weer verdwenen westelijk portaal van den Dom¹⁾ was daar nog aan voorafgegaan. Kramm zelf ontwierp in 1838 in dien „zoogenaamden gothischen stijl” de R.K. kerken te Harmelen en Soesterberg. Al is dan dit laatste gebouw, dat thans op het punt staat door een nieuwe kerk vervangen te worden, slechts „een eenbeukig kerkje met gedrukte houten kruisgewelven en een naargeestig gedetailleerde voorgevel”, als type is het van belang, daar tot nog toe — aldus schr. — algemeen aangenomen wordt, dat de neo-gothiek hier te lande van 1840 dateert en door Willem II (gothische galerij en zaal paleis Kneuterdijk, den Haag) is geïnspireerd.

v. C.

¹⁾ Zie afbeelding in Jaarb. Oud-Utrecht 1939, t.o. blz. 84.